

Ekonomiczne konsekwencje realnego socjalizmu

- Wprowadzenie
- Przeczytaj
- Audiobook
- Sprawdź się
- Dla nauczyciela

Bibliografia:

- Źródło: Krzysztof Wroczyński, *Wpływ ideologii socjalizmu na życie osobowe człowieka*, „Studia Salvatoriana Polonica” 2007, nr 1, s. 139–140.
- Źródło: Zbigniew Wiktor, *Marksizm i socjalizm w XXI wieku*, „Nowa Krytyka” 2015, nr 34, s. 183–184.
- Źródło: Janusz Korwin-Mikke, 28.07.2007 r., dostępny w internecie: pl.wikiquote.org.

Ekonomiczne konsekwencje realnego socjalizmu

Plakat z okazji 5. rocznicy Rewolucji Październikowej i IV Kongresu Międzynarodówki Komunistycznej, 1922 r.

Źródło: domena publiczna.

Materiał jest częścią serii „Inne spojrzenie”.

((Janusz Korwin-Mikke

Gdyby nawet socjalizm zapewniał więcej dóbr niż kapitalizm, to i tak byłbym za kapitalizmem, bo zapewnia on więcej wolności. Na szczęście nie mam tego dylematu...

Źródło: Janusz Korwin-Mikke, 28.07.2007 r., dostępny w internecie: pl.wikiquote.org.

Janusz Korwin-Mikke, polityk o skrajnie prawicowych poglądach, jest krytykiem socjalizmu. Jednak wiele osób nadal należy do zwolenników tego modelu gospodarczego. A jakie jest twoje zdanie? Zastanów się nie tylko nad skutkami wprowadzenia realnego socjalizmu, ale porównaj go też z jego przeciwieństwem – kapitalizmem.

Twoje cele

- Zdefiniujesz, czym był realny socjalizm.
- Wyjaśnisz, na czym polegały najważniejsze założenia gospodarki realnego socjalizmu.
- Ocenisz konsekwencje gospodarki centralnie planowanej.

Przeczytaj

Tak jak istniały różne odmiany socjalizmu, tak też można doszukać się różnych odmian państwa socjalistycznego. Zasadniczo wymienia się dwie kategorie – państwo oparte na systemie reformistycznym, które można dla uproszczenia nazwać modelem szwedzkim, i państwo [realnego socjalizmu](#).

Dwa modele państwa socjalistycznego

Model szwedzki powstał przez reformowanie systemu kapitalistycznego i jest charakterystyczny dla państw nordyckich: Szwecji, Norwegii, Danii i Finlandii. Występuje w państwach dobrobytu (z ang. *welfare state*) – cechuje się wysokim opodatkowaniem, w zamian oferując rozbudowany [system socjalny](#), z którego korzystają nie tylko ubodzy, lecz także zamożni obywatele. W państwach tych funkcjonuje silny sektor własności prywatnej.

Zupełnie inny model przyjął się w Rosji Sowieckiej – od 1922 r. [Związku Socjalistycznych Republik Sowieckiej \(ZSRS\)](#) – i w uzależnionych od niego po II wojnie światowej krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

Komunizm wojenny i NEP w ZSRS

Lenin ogłasza władzę radziecką, obraz Władimira Sierowa z 1947 r. Tuż za Włodzimierzem Leninem widać postać Józefa Stalina. Okres NEP-u miał ogromne znaczenie dla przedstawiania ZSRS na arenie międzynarodowej jako państwa o wielkim potencjale ekonomicznym oraz zbudowania mitu popularnego do dziś w środowiskach komunistycznych o „dobrym Leninie” i „złym Stalinie”. Na NEP zezwolił Lenin, a zakończył go Stalin, ale zamknięcie okresu „małego

System [realnego socjalizmu](#) wykształcił się w wyniku rewolucji bolszewickiej, która wybuchła w carskiej Rosji w listopadzie 1917 r. Powstawał etapami. Najpierw nowe, komunistyczne władze dokonały [nacionalizacji](#), czyli przejęcia przez państwo przedsiębiorstw przemysłowych należących do prywatnych właścicieli. Podział wielkiej własności ziemskiej między chłopów miał zjednać dla rewolucji rzesze bezrolnych. Był jednak pewien szczegół, przeoczony przez wielu – ziemia została upaństwowiona, a chłopci stali się jedynie jej użytkownikami. Obydwa te procesy odbyły się bez poszanowania kwestii własności. Cała własność środków produkcji miała zostać upaństwowiona, a w najlepszym razie – skolektywizowana. Stan chaosu gospodarczego, w jaki popadła Rosja

kapitalizmu” było przewidziane już na jego początku. Z wykorzystaniem dostępnych źródeł wyjaśnij, na jakiej podstawie powstał mit o „dobrym Leninie” i „złym Stalinie”.

Źródło: domena publiczna.

w trakcie rewolucji i wojny domowej, rozwiązywany był początkowo przez komunizm wojenny – chłopom konfiskowano nadwyżki żywności (oddział konfiskujący żywność sam uznawał, co jest

nadwyżką), a wszystkie przedsiębiorstwa zatrudniające powyżej pięciu osób upaństwowiono, narzucając **plany gospodarcze** i **dostawy obowiązkowe**. Pieniądz w wyniku hiperinflacji niemal przestał być środkiem wymiany. Powszechny system kartek, talonów i innych zastępczych środków nie rozwiązywał problemu zaopatrzenia. Powszechny był głód, a gospodarka, wbrew oczekiwaniom bolszewików, nie podniosła się z upadku.

Nowa Ekonomiczna Polityka

Żeby wydzwignąć gospodarkę z zapaści, już w 1921 r. wprowadzono Nową Ekonomiczną Politykę (NEP) – częściowe urynkowienie drobnej wytwórczości i rolnictwa.

1

Dostawy obowiązkowe zastąpiono podatkiem, a na skutek reformy monetarnej pieniądz znowu stał się miernikiem wartości. Wielkie zakłady pozostały jednak własnością państwa.

2

Zgodnie z zasadami gospodarki planowej ceny nadal regulowano odgórnie, co powodowało kryzysy – produkcji przemysłowej w 1923 r. (rolnicy nie chcieli kupować towarów po

zawyżonej cenie), a potem kryzysy rolne.

3

Mimo to doszło do ogromnego postępu w stosunku do okresu rewolucji. Podobnie było z przemysłem, który w pewnej mierze oparto na zasadach rynkowych – przedsiębiorstwa łączono w trusty, które same decydowały o profilu i wielkości produkcji.

4

Otworzyły się też ograniczone możliwości eksportu w związku ze zniesieniem blokady gospodarczej w stosunku do ZSRS.

5

Najszybciej rozwijał się sektor prywatny – drobne przedsiębiorstwa, co wpłynęło na pojawienie się giełdy towarowej.

6

Tempo wzrostu gospodarczego według oficjalnych statystyk, niekoniecznie wiarygodnych, było bardzo wysokie – ok. 18% rocznie. Władzom ZSRS wydawało się to jednak niewystarczające, a ze względów ideologicznych nie chciały one, by podstawą gospodarki było rolnictwo. Miał ją stanowić przemysł – wszak najważniejszą ideą marksizmu była walka klas, a w zacofanym kraju klasa robotnicza była nieliczna.

7

Dlatego w 1928 r. nastąpił odwrót od NEP-u w kierunku „pięciolatek” – 5-letnich planów rozwojowych, w których wskaźniki ekonomiczne były zawyżone w stosunku do realnych możliwości.

Od końca 1922 r., wprowadzono do obiegu czerwonce (na grafice). Były to banknoty o nominale 10 przedrewolucyjnych złotych rubli o parytecie złota (1 czerwonec = 7,74 g czystego złota). Stopniowo ich udział w obiegu wzrastał. W 1924 r. wymieniono na czerwonce wszystkie dotychczasowe znaki pieniężne w relacji 1 rubel złoty „wzór 1924” = 50 tys. rubli „wzór 1923” = 5 mln rubli „wzór 1922” = 50 mld rubli sprzed roku 1922, przy czym uchwalono także zakaz pokrywania deficytu budżetowego przez emisję pieniądza. Odtąd banknot o nominale 1 czerwonce stanowił równowartość 10 rubli.

Źródło: domena publiczna.

Gospodarka PRL – odbudowa ze zniszczeń wojennych (1944–1948)

W Polsce, jak we wszystkich krajach Europy Środkowo-Wschodniej zajętych w latach 1944–1945 przez Armię Czerwoną, z czasem wraz z nowym ustrojem wprowadzono gospodarkę wzorowaną na rozwiązaniach sowieckich. W dużej mierze powtarzano nawet jej ścieżkę rozwoju, ze wszystkimi pułapkami komunistycznej ekonomii.

W latach 1944–1989 pod względem ekonomicznym można wyróżnić kilka charakterystycznych etapów. Pierwszy etap oficjalnie nie nawiązywał do sowieckiego modelu. By pozyskać społeczeństwo, komuniści głosili hasła gospodarki rynkowej, ale przede wszystkim odbudowy po zniszczeniach wojennych. Nośne było hasło reformy rolnej, popularne jeszcze przed wojną. Dekrety Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) o nacjonalizacji przemysłu i reformie rolnej zakładały przejęcie na własność państwa mienia poniemieckiego, średnich i dużych przedsiębiorstw oraz rozparcelowanie między chłopów majątków ziemskich powyżej 50 ha. Były to posunięcia radykalne, ale władze nie przestrzegały nawet własnych ustaleń – nacjonalizowano także przedsiębiorstwa mniejsze niż określone dekretem i niemal wszystkie majątki ziemskie (nawet mniejsze niż 50 ha). Spowodowało to zanik polskiego ziemiaństwa jako klasy. Drobna własność prywatna, istniejąca głównie w handlu i rzemiośle, stała się obiektem ataku w „bitwie o handel” – od 1947 do 1949 r. zniszczono ją domiarami podatkowymi, a to, co ocalało, włączano do spółdzielni lub zrzeszeń kontrolowanych przez państwo. Pozostała garstka z trudem walczyła o przetrwanie.

Równolegle prowadzono działania, budzące społeczne poparcie, a nawet entuzjazm – odbudowę kraju ze zniszczeń, uruchamianie państwowego przemysłu. Nawiązano przy tym do wzorców z lat przedwojennych. Dlatego pierwszy plan gospodarczy – plan 3-letni (1947–1949) – opracowali przedwojenni specjaliści z Centralnego Urzędu Planowania (CUP). Przewidywano w nim dalsze istnienie własności prywatnej i racjonalną równowagę między produkcją na potrzeby konsumpcji a przemysłem ciężkim, odbudowę i integrację państwa oraz wzrost poziomu życia w stosunku do okresu międzywojennego. Plan zrealizowano, tylko w rolnictwie nie udało się uzyskać plonów sprzed wojny, co zresztą nie dziwiło wobec zmniejszenia powierzchni kraju i utraty najżyźniejszych ziem na kresach południowo-wschodnich.

Plakat propagandowy z 1949 r.

Źródło: domena publiczna.

Ocena gospodarki w tych latach nie byłaby pełna bez dwóch czynników – zniszczeń i strat wojennych (największych w Europie) i gospodarczego

nacisku ZSRS, pod którego wpływem odrzucono plan Marshalla i zawarto nierównoprawne umowy eksportowe na węgiel i uran. Odrzucenie planu Marshalla znacząco utrudniło Polsce i innym krajom satelickim ZSRS odbudowę ze zniszczeń wojennych i budowę nowoczesnej gospodarki.

Gospodarka planowa w ZSRS

Sowiecki plakat propagandowy *Kułak precz z kołchozu*

Źródło: domena publiczna

Gospodarka ZSRS w okresie planowania centralnego (1929 – 1990) oparta była przede wszystkim na inwestycjach w przemysł ciężki, energetyczny, maszynowy i zbrojeniowy. Stało się to możliwe po skolektywizowaniu rolnictwa i odciągnięciu dużej części siły roboczej ze wsi do miasta. Koszt był ogromny. Wiązał się z likwidacją średnich gospodarstw rolnych należących do tzw. kułaków i ze stworzeniem ogromnych, aż kilkusethektarowych spółdzielni produkcyjnych, kołchozów i sowchozów, pod państwowym nadzorem. W przypadku oporu ze strony chłopów sięgano po przemoc i represje. Buntowników zabijano lub zsyłano do łagrów.

Zmarli z głodu na ulicy w Charkowie

Źródło: domena publiczna

Na najbardziej odpornej Ukrainie w latach 1932 – 1933 wywołano gigantyczny głód, wracając do przymusowych dostaw obowiązkowych. Kolektywizacja pochłonęła nie mniej ofiar niż krwawa wojna. Niektóre szacunki mówią o śmierci nawet 14,5 mln obywateli ZSRS. Mimo to nie osiągnięto założeń produkcji żywnościowej – z kołchozów spora część pracowników trafiała do rozwijającego się przemysłu, a marnotrawstwo i kradzieże pomimo represyjnych kar były na porządku dziennym. Obliczono, że w roku śmierci Stalina (1953 r.) produkcja mięsa i warzyw była mniejsza niż za czasów carskich.

Więźniowie łagru pracujący na budowie Kanału Białomorskiego, lata 30. XX w.

Wyjaśnij, jakie cele przyświecały władzom ZSRS arestującym dziesiątki milionów obywateli swojego kraju za najbłahsze przewinienia.

Dowiedz się, w jakim celu budowano Kanał Białomorski.

Źródło: domena publiczna

Przemysł budowano według gospodarki planowej, układając coraz mniej realne plany na podstawie fałszowanych wyników poprzednich harmonogramów. Specyfiką gospodarki ZSRS było zaniedbanie rozwoju przemysłu lekkiego i traktowanie produkcji na potrzeby obywateli, np. artykułów gospodarstwa domowego, jako zło konieczne. Zlikwidowano prywatny handel, brakowało też podstawowych usług.

Znaczek pocztowy wydany w 1958 r.
upamiętniający 40-lecie sowieckich sił zbrojnych
Źródło: domena publiczna

Taka polityka państwa doprowadziła do powstania gospodarki w dużej mierze oderwanej od realiów rynkowych. Z jednej strony zaniedbano rolnictwo, z drugiej – intensywnie rozwijano kompleks wojskowo-przemysłowy. Większość prac badawczych, inwestycji, a nawet sieć transportu podporządkowano w celom militarnym. Pozostałe działy przemysłu rzadko korzystały z technologii zastrzeżonych dla wojska. Żeby sfinansować ogromne wydatki militarne, uciekano się do zaniżania płac i eksportu. Eksport broni może być bardzo opłacalny, ale i w tej dziedzinie ekonomia ustępowała polityce. Broń z ZSRS kupowały kraje, które pozostawały w jego strefie wpływów lub miały się w niej znaleźć, a te ostatnie często były niewypłacalne. Przez długi czas źródłem dochodów był eksport surowców, ale od kiedy skończył się kryzys paliwowy, zyski stawały się coraz mniejsze. Narzucony przez USA wyścig technologiczny ZSRS przegrywał, nie mając dostępu do zaawansowanej elektroniki. Wydatki na zbrojenia rosły, podczas gdy potrzebne były pieniądze na zakup produktów rolnych, by wyżywić ludność. W latach 1989–1991 pod wpływem napięć gospodarczych i politycznych ZSRS uległ rozpadowi, a ekonomiczne skutki

gospodarki komunistycznej odczuwane są
w krajach postsowieckich do dziś.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Okres stalinowski w Polsce (1947–1956)

Polski Mikrus MR-300, produkowany w latach 1957–1960. Ówczesna władza, nie bez racji nazywana „dyktaturą ciemniaków”, z pogardą traktowała rodzimych konstruktorów, którzy, by wdrożyć swoje projekty, musieli przebić się przez ogromne przeszkody natury biurokratycznej. Wyraźnie świadczą o tym losy ówczesnej polskiej motoryzacji czy innych produktów o złożonej technologii, np. przerwano wiele własnych programów rozwojowych (w tym mikrosamochód Mikrus czy samolot naddźwiękowy TS-16 Grot). Oprócz mieszkania własne auto było marzeniem wielu tysięcy Polaków, symbolem „małej stabilizacji” z czasów rządów Władysława Gomułki.

Źródło: Kerim44, licencja: CC BY-SA 4.0.

Władze po wygranej „bitwie o handel” i odrzuceniu planu Marshalla przeszły do gospodarczej i propagandowej ofensywy. Zaczęto już jawnie kopiować sowieckie wzorce. Zaplanowano proces likwidacji Centralnego Urzędu Planowania (CUP). Plan 6-letni (1950–1955) wyrażał raczej życzenia niż możliwości, w większości projektowali go bowiem ideolodzy, a nie ekonomiści. Miał on uczynić z Polski państwo z przewagą przemysłu nad rolnictwem. W tym celu przystąpiono do [kolektywizacji rolnictwa](#), promując tworzenie spółdzielni produkcyjnych i Państwowych Gospodarstw Rolnych (PGR). Miało to uwolnić siłę roboczą dla przemysłu. Jednocześnie zakładano, że produkcja przemysłowa wzrośnie przeszło trzy razy, a wydajność pracy będzie znacznie wyższa. Mimo ogromnego nacisku propagandowego i wielkich nakładów (finansowanych m.in. z funduszy ZUS, rabunkowej wymiany pieniądza itp.),

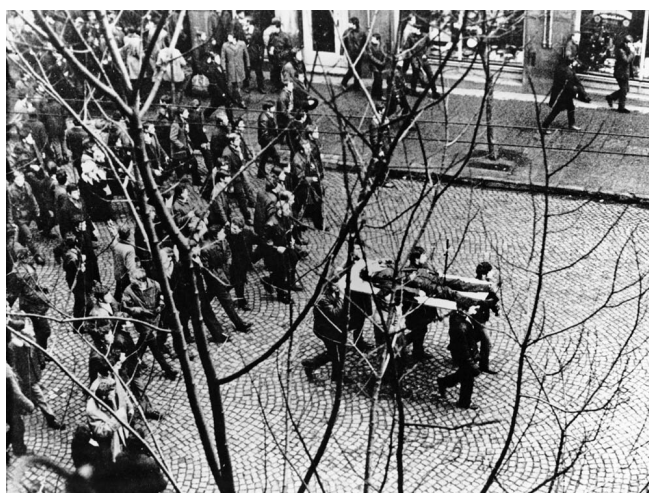
nie udało się osiągnąć planu. Oficjalnie informowano o jego przekroczeniu, ale była to prawda tylko w dziedzinie produkcji przemysłowej. Spadała wydajność pracy, a wyższą produkcję osiągnano kosztem zwiększonego zatrudnienia.

Gospodarcza mała stabilizacja (1956–1970)

Po wydarzeniach politycznych „polskiego października” w 1956 r. obniżono tempo inwestowania w przemysł ciężki. Niezadowolenie społeczne, widoczne zwłaszcza wśród robotników, zmusiło nową ekipę rządzącą do zmian w sposobie rozwoju przemysłu. Wystąpił większy nacisk na produkcję dóbr konsumpcyjnych, tym bardziej że w latach 60.

w dorosłe życie wchodził powojenny wyż demograficzny. Zaistniało więc ogromne zapotrzebowanie na mieszkania i ich wyposażenie. Gospodarka planowa, której nie zarzucono, powodowała, że to władze decydowały, co i w jakich ilościach będzie produkowane – od krawatów począwszy, a na statkach pełnomorskich skończywszy. Wzrost produkcji następował nie w wyniku modernizacji czy automatyzacji, ale nadal poprzez zwiększanie zatrudnienia, co także poskutkowało pojawieniem się problemu ukrytego bezrobocia. Z powodu obowiązku pracy zakłady zatrudniały zdecydowanie więcej pracowników, niż było to potrzebne. Wydajność pracy mimo to spadała.

Nieustanne niedobory rozmaitych dóbr na rynku ukazywały nieudolność centralnego planowania w wykonaniu komunistów. Istotny problem stanowiła niska jakość produktów, co było spowodowane brakiem konkurencji między podmiotami gospodarczymi. Podwyżki cen też zależały od władzy. Decyzja o drastycznych podwyżkach (zwłaszcza artykułów pierwszej potrzeby) w przeddzień świąt Bożego Narodzenia stała się przyczyną strajków na Wybrzeżu w grudniu 1970 r. Krwawa pacyfikacja strajku kosztowała Władysława Gomułkę utratę władzy. Jego następcy cofnęli decyzję o podwyżce dopiero po strajku łódzkich włóknienek. Było jasne, że społeczeństwo potrzebuje innej polityki gospodarczej.

Ciało zastrzelonego przez wojsko Zbyszka Godlewskiego niesione przez demonstrantów, Gdynia, grudzień 1970 r.
Źródło: domena publiczna.

Życie w Polsce na kredyt (1971–1980)

Koncepcja nowej ekipy rządzącej (Edward Gierek, Piotr Jaroszewicz) zakładała skok technologiczny, poprawę konkurencyjności polskich produktów i rozbudowę nowoczesnej infrastruktury. Stać się tak miało dzięki otwarciu na Zachód, także w kwestii kredytów, które na początku lat 70. były łatwo dostępne. Kredyt miał podlegać samospłacie (tzn. na kredyt kupowano technologię, która pozwalała produkować towary poszukiwane na Zachodzie). Wpływy z eksportu miały umożliwić spłatę długów. Importowano też produkty konsumpcyjne

(np. holenderską czekoladę, banany, coca-colę).

Spółeczeństwo miało wrażenie dobrobytu. Z kredytów sfinansowano wiele inwestycji i przez pierwsze cztery lata osiągnano blisko 10-procentowy roczny wzrost gospodarczy. Inwestycje nie zawsze jednak były trafione. Importowano technologie przestarzałe lub źle się sprzedające, które z czasem nie były już potrzebne, ponieważ produkowano podobne produkty krajowe. Ekipa rządząca nie znajdowała innych pomysłów na gospodarkę niż podwyżka cen i [reglamentacja](#) cukru. W odpowiedzi na podwyżkę w 1976 r. zastrajkowały zakłady Radomia, Ursusa i Płocka. Było to wyraźne ostrzeżenie, że koncepcja „kupienia społeczeństwa dobrobytem” osiągnęła kres możliwości. Gdy Zachód zaczął żądać spłat kredytów, PRL wpadła w spiralę długów – zaciągano nowe, by spłacić poprzednie. Sytuację pogarszały niekorzystne umowy gospodarcze z ZSRS i kwestie walutowe. Zadłużenie w tym czasie nie odbiegało od zachodnich norm (22 mld dolarów), ale złotówka nie była walutą wymiennalną i akceptowaną na arenie międzynarodowej. Spłacanie kredytu wymagało eksportu niemal wszystkiego, co dałoby się na Zachodzie sprzedać (głównie surowców i półproduktów, np. stali), często po znacznie zaniżonych cenach, byle pozyskać obcą walutę. Eksportowano np. energię elektryczną, której nieustannie brakowało, i dlatego wyłączano na określone godziny prąd w całych dzielnicach. W 1980 r. obfitość w sklepach była już tylko wspomnieniem. Sytuacji nie ratowały „sklepy komercyjne”, sprzedające żywność po wyższych cenach. Propozycja podwyżek cen spowodowała społeczne protesty i powstanie NSZZ „Solidarność”.

Edward Gierek, I sekretarz PZPR w latach 1970–1980. Propagandowym hasłem tych lat było „Aby Polska rosła w siłę, a ludziom żyło się dostatniej”. Wielkie inwestycje za zachodnie kredyty sprawiały, że kraj zmieniał się w oczach. Gierek postawił na konsumpcję, a spragnione jej polskie społeczeństwo chętnie nabywało zachodnie towary oraz produkcję „prywatnej inicjatywy”, dla której zapalono „zielone światło”. Nikt też już nie gnębił rolników indywidualnych, choć mieli trudniejszy dostęp do środków i maszyn niż państwowe gospodarstwa; w 1972 r. zniesiono obowiązkowe dostawy. W odróżnieniu od poprzedniego okresu łatwiej było dostać paszport i wyjechać za granicę. Zaniechano jednak unowocześnianie infrastruktury, jak drogowa czy kolejowa, inwestycje wymagały ogromnych środków, a rezerwy się wyczerpywały.

Źródło: Materialscentist, licencja: CC BY-SA 3.0.

Schyłkowy PRL (1980–1989)

Szczyt braków na rynku zbiegł się z akcją strajkową NSZZ „Solidarność”, co pozwoliło władzom obciążyć związek zawodowy odpowiedzialnością za braki. Na wiele produktów, np. środki czystości, cukier i mięso, wprowadzono stosowaną już wcześniej reglamentację. Przyczyna załamania gospodarczego była inna – kompletny brak walut obcych nie pozwalał na produkcję wyrobów, które wymagały elementów z importu. By uzyskać waluty, eksportowano dosłownie wszystko. PRL zbankrutowała – zaprzestała spłacania długów. Wstrzymano wiele niedokończonych inwestycji. Jednocześnie koszty stanu wojennego były ogromne. Nieudolne próby reform nie przynosiły efektu. Rosły koszty produkcji, dotacje dla niewydolnych przedsiębiorstw pokrywano dodrukiem pieniądza. Pod koniec dekadę próbowano wręcz wprowadzić „polski NEP”, czyli postawić na drobną prywatną przedsiębiorczość, a nawet dopuścić do rynku przedsiębiorstwa „polonijne”, czyli z kapitałem z zagranicy. Inflacja jednak powoli przekształcała się w hiperinflację. Amerykańskie sankcje gospodarcze, niekonkurencyjność polskiego eksportu, brak zdolności kredytowej i zadłużenie sięgające już 40 mld dolarów skutecznie dusiły inicjatywy. Szansą na wyjście z gospodarczej matni mógł być tylko dialog społeczny i gotowość społeczeństwa do zwiększonych wyrzeczeń. Stąd pomysł na porozumienie z opozycją i w rezultacie rozmowy Okrągłego Stołu, a później na transformację ustrojową, którą umożliwiły przemiany w ZSRS. W 1989 r., w 40 lat od rozstrzygniętej walki z rzemiosłem i prywatnym handlem, zamknął się w naszym kraju okres gospodarki planowej. Polska wychodziła z niego zadłużona za granicą i w ZUS (wydano wszystkie pieniądze, które przeznaczone były dla przyszłych emerytów), w stanie hiperinflacji i z mało wydajnymi, za to wielkimi zakładami przemysłowymi, z wykształconą kadrą, ale też brakiem doświadczenia w gospodarce wolnorynkowej. Do jej wymogów miał dostosować polską gospodarkę pakiet reform społeczno-gospodarczych (plan Balcerowicza, określany tak od nazwiska głównego autora tych reform, wicepremiera i ministra finansów Leszka Balcerowicza) wprowadzony w 1990 r.

Brama Stoczni Gdańskiej podczas strajku.
Źródło: domena publiczna.

Ciekawostka

Banknoty sprzed denominacji

Banknot 1000 złotych – po denominacji został zastąpiony przez monety 10 gr.

Źródło: domena publiczna.

Na skutek galopującej inflacji zaprzestano używania monet, a najniższy nominal stanowił banknot 50-złotowy. Przeprowadzona w 1995 r. denominacja, czyli wymiana złotówki w skali 1:10 000 zł (od tego czasu obowiązuje skrót PLN, czyli polski nowy złoty), była możliwa w wyniku opanowania hiperinflacji. Brak zaufania do krajowego pieniądza przejawiał się w operowaniu dolarami amerykańskimi przy większych prywatnych transakcjach jako walutą dużo bardziej stabilną. Po 1990 r. na skutek powrotu do gospodarki rynkowej rozwinął się system bankowy w Polsce. Powstały banki prywatne, zezwolono także na działalność bankom zagranicznym. O ile na początku 1989 r. w Polsce było zaledwie kilka banków, o tyle w 1990 r. ich liczba wzrosła do 75. W wyniku reform sektora bankowego nastąpiło szerokie upowszechnienie usług bankowych.

Słownik

dostawy obowiązkowe

ustawowy przymus dostarczania państwu przez gospodarstwa rolne w wyznaczonych terminach określonych ilości produktów rolnych, np. zbóż, ziemniaków czy mięsa, za ceny znacznie niższe od rynkowych

kolektywizacja rolnictwa

przymusowy proces likwidacji indywidualnych gospodarstw chłopskich i wprowadzanie zbiorowych (kolektywnych) form gospodarowania na roli przez władze państw komunistycznych

kołchoz

rolnicza spółdzielnia produkcyjna w ZSRS; w odróżnieniu od sowchozów ziemia formalnie należała do rolników pracujących w kołchozach

kułak

pejoratywne określenie właściciela gospodarstwa rolnego zatrudniającego najemnych robotników; sprzeciwiający się kolektywizacji kułacy byli jedną z grup społecznych najbardziej tępionych przez komunistyczne władze

łagier

obóz pracy przymusowej w ZSRS w latach 1919–1987, w której więźniowie, w tym polityczni, byli zmuszani do ciężkich prac, co często kończyło się ich śmiercią

nacjonalizacja przemysłu

przejęcie przez państwo praw własności do zakładów przemysłowych i zasobów naturalnych; w państwach komunistycznych nacjonalizację przeprowadzano bez odszkodowań dla właścicieli

reglamentacja

ograniczanie sprzedaży i kupna trudno dostępnych dóbr, np. za pomocą systemu talonów lub kartek

realny socjalizm

określenie ustroju politycznego ukształtowanego w krajach rządzonych na zasadach marksizmu przez partie komunistyczne; termin ten utworzono, by dowieść, że idee socjalistyczne da się urzeczywistnić

sowchoz

państwowe gospodarstwo rolne w ZSRS

system socjalny

polityka społeczna prowadzona przez państwo i organizacje pozarządowe na rzecz zaspokajania potrzeb i rozwiązywania problemów społecznych, jak np. polityka zatrudnienia, edukacyjna, demograficzna

trust

jedna z form wielkich przedsiębiorstw wykształcona w wyniku procesów koncentracji, powstająca na skutek łączenia się samodzielnych dotąd przedsiębiorstw z tej samej branży

plan gospodarczy

w czasach socjalizmu realnego to decyzje dotyczące działań gospodarczych podejmowane przez władze centralne państwa narzucane przedsiębiorstwom i ograniczające tym samym działalność gospodarczą w trosce o dobro wspólne i ochronę podmiotów gospodarczych

Polecenie 1

Wysłuchaj wspomnień mieszkańca miejscowości Odelsk na Białorusi, gdzie w latach 50. XX w. rozpoczęto proces kolektywizacji. Następnie wykonaj ćwiczenia.

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PPHor8sno>

Kradnij to przeżyjesz!

Warunki życia i mentalność chłopów zmieniły się w ciągu 50 lat. Niegdyś dobrobyt mieszkańca wsi zależał od jego pracowitości i wielkości gospodarstwa. Zmiany, które zaszły od tego czasu w ludzkiej świadomości widać doskonale na przykładzie Odelska. Spowodowało je właśnie pojawienie się kolchozów, kiedy rozpoczęło się budowanie „światlanej przyszłości”. Dotychczas ludzie nie wiedzieli, czym jest prawnie usankcjonowana kradzież. Wcześniej na wsi było zaledwie kilka osób, które próbowały żyć kosztem innych, wszyscy o tym dobrze wiedzieli i ludzie ci nie cieszyli się szacunkiem mieszkańców. Nagle w wyniku kolektywizacji wszyscy, nie z własnej woli, stali się złodziejami. Zmusiło ich do tego życie, minimalna zapłata za pracę. Rolnicy w dzień pracowali, a nocą znosili do domu wszystko, co w dzień schowali. Nie uważano tego za przestępstwo, ponieważ nie czyniono tego na dużą skalę, zajmowali się tym prości kolchoźnicy.

Ten, kto zajmował wyższe stanowisko, miał więcej okazji i możliwości do kradzieży. W czasie reżimu stalinowskiego za drobną kradzież skazywano na 4-8 lat pozbawienia wolności, a już przy Chruszczowie karę tę sprowadzono do minimum. Najczęściej były to kary administracyjne. Czasami jednak nawet za kradzież wiązki słomy można było znaleźć się za kratami. Na przykład Augustyna Januszkiewicza skazano na rok pozbawienia wolności. Z tych czasów pozostały przysłowia: „Nie skradniesz – nie przeżyjesz”, „Żeby żyć w szczęściu, trzeba ukraść”, „Kradnij, ale miarę znaj”, „Nie złapany – nie złodziej” i wiele innych tego typu.

Wielu mieszkańców Odelska wyjechało wtedy do miasta. Niektórzy z nich mieli problemy z zameldowaniem. Żeby dostać pracę w mieście, trzeba było mieć paszport, którego chłopom wtedy nie wydawano. Niektórzy jednak jakimś sposobem dostawali paszporty. Podczas wakacji pracowałem na budowie w Brzostowicy Wielkiej. Mieszkaliśmy w baraku. W niedzielę przywozili nas do domu, a w poniedziałek odwozili

z powrotem do pracy. Wszystkie prace wykonywaliśmy ręcznie, nie było żadnej mechanizacji. Zapłacili nam trochę za pierwsze 2 miesiące, a za sierpień dostaliśmy tylko na chleb i wodę. Powiedzieli, że jeżeli nie zgadzamy się z „zapłatą”, to możemy wnieść skargę do sądu. Napisaliśmy do prokuratora rejonowego. Po raz pierwszy się dowiedziałem, że zostały naruszone moje prawa.

W naszej brygadzie pracowało kilku chłopców w wieku 14–15 lat. Powiedzieli nam więc, że jako małoletni nie powinniśmy byli pracować przez cały dzień. Dlatego dostawaliśmy tylko połowę wypłaty, chociaż w rzeczywistości pracowaliśmy przez cały dzień na równi z dorosłymi. Nie doprowadziliśmy sprawy do sądu, ponieważ na dojazdy stracilibyśmy więcej pieniędzy, niż nam mogli zwrócić. Wszyscy mówili, że nie warto się sądzić z tymi biurokratami, poza tym rozpoczynał się rok szkolny. Podczas kolejnych wakacji pozostałem w swoim kołchozie. Wtedy już wszyscy mieszkańcy należeli do kołchozu.

Pracowałem czasami w brygadzie traktorzystów jako ładowacz, czasami odwoziłem produkcję rolną do miasta. Pewnego razu byłem świadkiem, jak w punkcie zbiorczym pracownik starał się wszelkimi sposobami zmniejszyć ocenę jakości ziemniaków i napisać, że mniej ważą. Kierownikiem tego punktu był niejaki Winkiel. Podobne sytuacje zdarzały się również w masarni przy przyjmowaniu bydła. Coś takiego można nazwać tylko kradzieżą.

Oprac. na podst.: Kazimierz Łokić, *Ziemia bez gospodarza. Kolektywizacja na Zachodniej Białorusi*, 28.06.2014 r., kresy24.pl.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Ćwiczenie 1

Wyjaśnij, dlaczego pracownicy kołchozów byli zmuszeni okradać gospodarstwa, w których pracowali. Jakie skutki społeczne miało to zjawisko? Zastanów się, dlaczego kary były tak surowe.

Ćwiczenie 2

Zajmij stanowisko: czy założenia realnego socjalizmu nawiązują do myśli religii chrześcijańskiej? Swoje zdanie uzasadnij minimum dwoma argumentami.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Zaznacz jedną z podstawowych cech realnego socjalizmu.

☐ własność prywatna

☐ uwolniony system cen

☐ konkurencja

☐ centralne planowanie

Ćwiczenie 2

Zaznacz kraje, w których wprowadzono realny socjalizm.

☐ Norwegia

☐ ZSRS

☐ Szwecja

☐ Rumunia

Ćwiczenie 3

Zaznacz, które stwierdzenia są prawdziwe, a które fałszywe.

Stwierdzenie	Prawda	Fałsz
System gospodarki centralnie planowanej był zdecydowanie wydajniejszy od wolnorynkowej.	☐	☐
Podstawowymi towarami eksportowymi krajów demokracji ludowej były surowce i półprodukty.	☐	☐
Według założeń kraje realnego socjalizmu miały być państwami z wysoko rozwiniętym przemysłem lekkim.	☐	☐
Odpowiednikiem sowieckich kołchozów i sowchozów były polskie Państwowe Gospodarstwa Rolne.	☐	☐

Ćwiczenie 4

Przyporządkuj cechy do odpowiednich gospodarek.

gospodarka socjalistyczna

gospodarka kapitalistyczna

centralnie ustalany system cen

własność prywatna

ograniczona kontrola państwa

własność państwowa

tworzenie przedsiębiorstw państwowych

ukryte bezrobocie

samodzielność podmiotów gospodarczych

ceny ustalane przez rynek

plany produkcyjne ustalane odgórnie

jawne bezrobocie

obowiązek pracy

wolna konkurencja

Zapoznaj się z tekstem, a następnie wykonaj ćwiczenie.

((Zbigniew Wiktor

Marksizm i socjalizm w XXI wieku

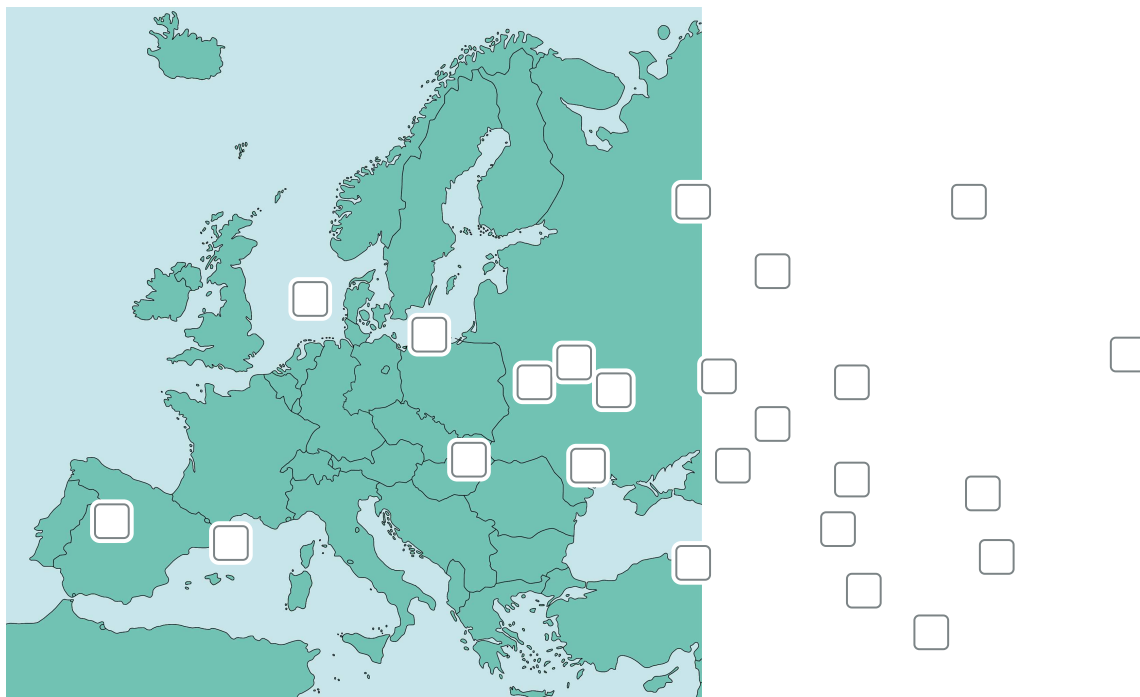
Jeszcze ważniejszym elementem tego procesu był przyspieszony po II wojnie światowej rozwój sił wytwórczych nazwanych w latach sześćdziesiątych rewolucją naukowo-techniczną, która przyspieszyła rozwój ekonomiczno-technologiczny czołowych państw kapitalistycznych, co miało również negatywne następstwa na utrzymanie zdolności obronnej ZSRR i wspólnoty państw socjalistycznych. Realny socjalizm zaczął przegrywać ze światem kapitalizmu nie tylko ekonomicznie, też militarnie, co dokumentowała konfrontacja wojskowa w Afganistanie, poczynając od końca 1979 roku. Procesy te przyspieszyły wchodzenie większości nowych państw postkolonialnych w orbitę wpływów dawnych metropolii i USA. Wbrew oficjalnie głoszonej przez przywódców ZSRR optymistycznej perspektywie rewolucji światowej realnie się ona oddalała, a przewagę zdobywały siły reakcyjne.

Źródło: Zbigniew Wiktor, *Marksizm i socjalizm w XXI wieku*, „Nowa Krytyka” 2015, nr 34, s. 183–184.

Podaj przyczynę upadku realnego socjalizmu opisaną w tekście.

Ćwiczenie 6

Zaznacz na mapie Europy z lat 80. XX w. państwa, których budowano socjalizm.

Zapoznaj się z tekstem, a następnie wykonaj ćwiczenie.

((Krzysztof Wroczyński

Wpływ ideologii socjalizmu na życie osobowe człowieka

Wymieńmy najpierw podstawowe przesłania ideologii socjalistycznej, tak jak ukształtowały się w XIX wieku, aby później lepiej zrozumieć jej wpływ na życie osobowe człowieka:

- idea i miraż kolektywizmu, czyli dobrowolnego zrzeszania się ludzi w kolektywy, spółdzielnie samorządowe itd. na różnych poziomach działalności gospodarczej; jest to postulat antyindywidualistyczny w dziedzinie produkcji i pracy;
- idea powszechności pracy, która powinna obejmować wszystkich mogących podjąć pracę; praca nie jest rozumiana jako „dopust Boży” i smutna konieczność (koncepcja starożytna), ale jako życie twórcze, doskonalące człowieka;
- uczynienie z pracy podstawowej metody doskonalenia siebie i osiągania dobrobytu społecznego, przy czym rozumienie pracy było dość chwiejne i często zawężane do wytwórczości ekonomicznej czy jakiejś innej dającej korzyść doraźną;
- idea samoograniczenia się przez tych, którzy mają środki materialne w nadmiarze; czyli ofiarność społeczna;
- preferencja dla moralnej strony życia przed pogonią za bogactwem; chodziło głównie o ideę sprawiedliwości w różnych dziedzinach życia, zwłaszcza w sferze ekonomicznej.

Te pierwsze idee, w zasadzie dość szlachetne, były stopniowo radykalizowane i pomnażane o postulaty, budzące już niekiedy wątpliwości, a więc na przykład:

- ograniczenie, a później wręcz zniesienie własności prywatnej jako

- pochođzącej z kradzieży (zakaz własności środków produkcji);
- poddanie gospodarki kontroli państwa w zakresie produkcji i dystrybucji, co groziło centralizmem, decyzjami niekompetentnych osób itd.;
 - zabezpieczenie socjalne dla pracowników pod osłoną państwa i ustawodawstwa, co mogło stanowić paraliżujące osłabienie gospodarki, 8-godzinny dzień pracy, powszechne prawo wyborcze, równouprawnienie kobiet;
 - likwidacja przywilejów (tytularnych darmozjadów), co groziło arbitralnością i niesprawiedliwością decyzji;
 - antyindywidualizm, antykapitalizm (który w rozumieniu socjalistów zezwalał na powszechną walkę każdego z każdym), antytradycjonalizm, a zwłaszcza zerwanie z tradycją feudalną.

Źródło: Krzysztof Wroczyński, *Wpływ ideologii socjalizmu na życie osobowe człowieka*, „Studia Salvatoriana Polonica” 2007, nr 1, s. 139–140.

Wyjaśnij, czym według autora tekstu powinien charakteryzować się człowiek socjalizmu.

Zapoznaj się z tekstem, a następnie wykonaj ćwiczenie.

((Zbigniew Wiktor

Marksizm i socjalizm w XXI wieku

Kierownictwo chińskie szybko zorientowało się w oszukańczej grze Chruszczowa i jego następców i nie solidaryzowało się z uchwałami KPZR i międzynarodowych narad partii komunistycznych i robotniczych organizowanych z inicjatywy Moskwy, które odchodziły od podstawowych pryncypiów naukowego socjalizmu, na przykład dyktatury proletariatu, deklarowania państwa ogólnonarodowego, internacjonalizmu proletariackiego, rezygnacji z dalszej budowy socjalizmu w ZSRR. Na początku lat sześćdziesiątych XX wieku polityka międzynarodowa ZSRR zaczęła bardziej realizować wielkomocarstwowe interesy Rosji niż interesy światowego socjalizmu i proletariatu. (...) Rozejście się dróg Moskwy i Pekinu miało jednak różne następstwa. W ZSRR doprowadziło ono ostatecznie do upadku KPZR, ZSRR i „radzieckiego socjalizmu” zwanego też „realnym socjalizmem”. W Chinach po śmierci Mao we wrześniu 1976 roku zwyciężyła w 1978 roku frakcja Deng Xiaopinga, która zreformowała politykę gospodarczą Chin i oparła ją na koncepcji socjalistycznej gospodarki rynkowej, która po ponad trzydziestu pięciu latach przyniosła bezprecedensowy rozwój gospodarczy kraju znamionowany ponad dziesięcioprocentowym rocznym wzrostem PKB, co wielokrotnie zwiększyło potencjał gospodarczy kraju, stawiając go w ostatnich latach na drugim miejscu w świecie. Jednocześnie KPCh nie zrezygnowała z celów socjalistycznych, co znalazło wyraz w realizacji wielkiego programu socjalnego budowy średnio zamożnego społeczeństwa, a w perspektywie bardziej rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego. Sukcesy Chin stawiają kwestię socjalizmu jako zagadnienia światowego na nowej płaszczyźnie.

Wyjaśnij różnice między socjalizmem chińskim a sowieckim w II połowie XX w.

Dla nauczyciela

Autorka: Małgorzata Krzeszowska

Przedmiot: wiedza o społeczeństwie

Temat: Ekonomiczne konsekwencje realnego socjalizmu

Grupa docelowa: III etap edukacyjny, liceum, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

XIII. Ład międzynarodowy.

Uczeń:

2) przedstawia zmiany w międzynarodowym ładzie politycznym i gospodarczym w XXI wieku;

4) wyjaśnia na przykładach wzajemne zależności polityczne, gospodarcze i kulturowe pomiędzy państwami o różnym poziomie PKB i różnej jego strukturze; wyjaśnia znaczenie okresu kolonializmu w tych zależnościach;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie.

Cele operacyjne:

Uczeń:

- definiuje pojęcie realnego socjalizmu;
- omawia cechy realnego socjalizmu;
- porównuje gospodarki realnego socjalizmu i kapitalizmu;
- ocenia skutki realnego socjalizmu.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm.

Metody i techniki nauczania:

- metoda kuli śnieżnej;
- rozmowa nauczająca;
- quiz;
- dyskusja.

Formy zajęć:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami i dostępem do internetu, słuchawki;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg zajęć:

Faza wstępna

1. Zapoznanie z tematem i celami lekcji.
2. Rozpoznawanie wiedzy potocznej uczniów. Uczniowie tworzą pytania dotyczące tematu zajęć, na które odpowiedzą w trakcie lekcji.

Faza realizacyjna

1. Uczniowie poznają definicję realnego socjalizmu – metoda kuli śnieżnej. Uczniowie w parach ustalają definicję, zapisują na karteczce, potem łączą się w czwórki i ósemki pracujące dalej nad definicją realnego socjalizmu. Na koniec wspólnie decydują i wybierają definicję spośród zaproponowanych.
2. Klasa zapoznaje się z treścią w sekcji „Przeczytaj”, wszyscy zapisują na kartkach minimum pięć pytań do tekstu. Wybrana osoba zbiera pytania do urny. Uczniowie dzielą się na 5-osobowe grupy, losują pytania z puli i przygotowują odpowiedzi. Zespół, który jest gotowy, zgłasza się i przedstawia rezultaty swojej pracy. Pozostali uczniowie wraz z nauczycielem weryfikują poprawność.
3. Uczniowie zapoznają się z audiobookiem. Następnie w parach wykonują ćwiczenia do multimedium.
4. Uczniowie przechodzą do dyskusji, w czasie której porównują ustrój realnego socjalizmu ze znanym im z życia codziennego kapitalizmem oraz oceniają realny socjalizm.

5. Na koniec wybrana osoba przedstawia wnioski, po czym uczniowie wykonują wskazane przez nauczyciela ćwiczenia z sekcji „Sprawdź się”.

Faza podsumowująca

1. Chętne osoby dokończają zdanie “Realny socjalizm jest jak..., ponieważ...”
2. Uczniowie wypowiadają się na temat swojego zaangażowania w zajęcia. Wybrany osobom nauczyciel wystawia oceny.

Praca domowa:

1. Uczniowie wykonują pozostałe ćwiczenia.
2. Uczniowie opracowują krótką notatkę z lekcji.

Materiały pomocnicze:

Jerzy Kochan, *Socjalizm*, Warszawa 2013. Jesús Huerta de Soto, *Socjalizm, rachunek ekonomiczny i funkcja przedsiębiorcza*, Wrocław 2011.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

Multimedium może zostać wykorzystane jako inspiracja do przygotowania prezentacji dotyczącej skutków wprowadzania gospodarki centralnie planowanej w Polsce i ZSRS.